

Minden a római császárokról

Persze, nincs olyan, hogy egy könyvben, bármilyen vastag is, minden benne van, ami egy adott korszakról tudható. A szerző, a neves brit, közelebbről cambridge-i klasszika-filológus ókortörténész, Mary Beard világossá is teszi, hogy a *Róma császára* című műve időben és tematikai értelemben is határok között mozog.

„Mostani könyvem főszereplői közé tartozik csaknem harminc császár, plusz a partnereik – írja az olvasóknak szánt *Üdvözet* című előszavában –, akik a Római Birodalmat uralták a Kr. e. 44-ben halálra döfködött Julius Caesartól a Kr. u. 235-ben ugyancsak meggyilkolt Severius Alexandrosig.” Az kézenfekvő, hogy a tárgyalt időszak a köztársaságnak véget vető dictator, a posztanak családnevét „adományozó” Caius Julius Caesarral kezdődik. Az már részletesebb indoklást kíván, hogy miért a laikusnak már kevésbé vagy egyáltalán nem ismerős Severus Alexander uralkodása a nem túl mereven kezelt végpont. 222-ben, a nem éppen jó emléké Heliogabalus utódjaként, mint annak unokatestvére és fogadott fia, a gyerekcsászárok egyikeként 13-14 évesen került hatalomra. A szerző úgy érvel, a Julius Caesart követő (Octavianus) Augustus teremtette meg a császárság intézményét, ami a következő háromszáz évben látványosan nem változott, az uralkodók – mondja Beard – mindvégig nagyjából ugyanazt a feladatot látták

el. Kisebb hódítási próbálkozások és vereségek ellenére a birodalom területe is többé-kevésbé változatlanak tekinthető. Módosulások természetesen akadtak, például a császárok eredetében, amennyiben többen nem Itáliából származtak, sőt volt, aki nem is Európából, hanem Afrikából. De – hangzik az érvelés – 235 után a dolgok már drámaian megváltoztak, katonai puccsok, polgárháborúk követték egymást, a császárok többnyire rövid ideig uralkodtak (a következő 50 évben annyi császár követte egymást, mint a megelőző háromszázban), sokan közülük el sem jutottak Rómába. A kereszténység története is számít, hiszen terjedése („Róma történetének egyik legvitatottabb kérdése és legnagyobb rejtélye”) alapjaiban forgatta fel a birodalmat. Ez a téma egyébként alig szerepel a könyvben, mert a császárok első két évszázadában a kereszténység nem játszott érdemi szerepet, becslések szerint 200 körül a birodalom népességének 0,35 százaléka lehetett keresztény. Alkalmilag így is bűnbakká váltak, de a szisztematikus keresztényüldözés az említett Severus Alexanderrel kezdődött és a 4. század elejéig tartott az addig lényegét tekintve vallási és etnikai értelemben is toleráns Római Birodalomban.

Beard könyve – és a mű újdonsága éppen ez – nem a császárok kronologikus rendbe szedett életművét, hanem azt kívánja bemutatni, mit

jelentett római császárnak lenni. Ahogy írja, a Didius Julianushoz hasonlók (a 193-ban uralkodó négy császár, illetve trónbitorló egyike) legfeljebb egy biccentést kapnak, és nem várja el az olvasótól, hogy fejben tartsa az érintett uralkodókat, „egyébként senki nem tudja fejből felsorolni őket” – ad eleve felmentést az érdeklődőknek. (Azért rögtön az első oldalakon kapunk egy alapvető adatokkal – uralkodás éve, származás stb. – kiegészített felsorolást a 29 császárról.)

Noha Beard világossá teszi műve tartalmi kereteit, mégis, miként előző könyveinek olvasói megszokhatták, olyan otthonosan, mondhatni könnyeden mozog Róma történelmében, régészeti, irodalmi, művészettörténeti hagyatékában, hogy az az ember érzése, mindent tud az ókori Rómáról, ami tudható, sőt, miként ezt a mű sok ponton demonstrálja, abban is bátran és hitelesen következtet, keresi és találja meg a primer jelenségek magyarázatait, ami tárgyi értelemben nem tudható.

„Megpróbálom különböző nézőpontból megvilágítani a római császárokat – írja a *Prologusban* –, legyenek híresek vagy hamar elfeledettek [...] és megpróbálok olyan alapvető kérdésekre felelni, hogy közülük miért olyan sokan végezték életüket [...] egy merénylő tőre vagy mérges gomba által.” (Egyebek között nem volt örökösödési rend, nem mintha az máskor és máshol életbiztosítást jelentett volna.) „Én is élvezem a római császárokkal kapcsolatos színes történeteket, a fura tulajdonságaikat [...] – bár én arra használom ezeket a sztorikat, hogy más szögből világítsam meg a Ró-

mai Birodalom rendszerét” – olvashatjuk ugyancsak a *Prologusban*.

Tehát így a császárokhoz tapadó számos ókori túlzás, fikció és hazugság is tárgya a könyvnek, hiszen mindez része a hatalom természetéről alkotott kortársi képnek, a „mi”, mármint az emberek és az „ők”, mármint az uralkodók közötti különbségekről szóló gondolkodásnak – írja. Az alattvalók többnyire nem tudták volna megnevezni az éppen uralkodó császárt, függetlenül attól, hogy az illető mennyi ideig volt hatalmon, de tudtak az intézményről. Beard nemcsak ezt a helyzetet elemzi, hanem körüljárja a császárok mindennapi életét, a birodalom feletti uralkodás rutinját, az arra árnyékot vető kegyetlenségeket és luxust, a gigantikus építkezéseket, a kinevezések és a valamiért kegyvesztettektől való megszabadulás szempontjait stb. Mindeközben szó esik a kiemelkedő épületek szerepéről, a gladiátorokról, rabszolgákról, szenátorokról, a császári palota népéről, a császár szabadidejéről, háborús szerepéről, utazásairól, a körülötte lévő nők státuszáról, az uralkodó istenné válásáról és így tovább.

Beard egyik erénye, hogy miközben az egyik legismertebb ókortudós, aközben az angolszász világ egyik legaktívabb tudománynépszerűsítője, egyebek között az ókori Rómával foglalkozó ismeretterjesztő filmek szerkesztője, narrátora is. A *Róma császára* e kettős tudás erényeit mutatja fel. Mérvadó vélemények szerint a szerző legjobb könyve. Mindenesetre a *Blackwell* kiadói cégbirodalom a 2023. év legkiválóbb nem szépirodalmi művének találta, és hasonló minősítést kapott a

*The Economist*től, a *New Yorker* és a *Smithsonian* magazinoktól is. A Kossuth Kiadó szemmel láthatóan felismerte Beard jelentőségét, és az ókori Róma első ezer évéről szóló, magyarul 2018-ban megjelent, *S.P.Q.R.* című könyve óta (amelyről e hasábokon 2020 áprilisában esett szó) feladatának tekinti műveinek hazai megjelentetését, így 2022-ben kiadták a *Pompejiről* szólót, 2023-ban a *Tizenkét császár* címűt. A mostani kötetet rendkívül gyorsan, az eredeti, 2023-as, angol nyelvű megjelenése után egy évvel kézhez kapta a magyar közönség, érdemes hozzátenni, remek fordításban, Beard ismeretterjesztő szándékainak megfelelően, eltalálva az akadémiai nyelvhez képest köznapias, de tárgyyszerű stílust.

Beard sikerének kulcsa nem egyszerűen a lenyűgöző tárgyismeret és a szakszerű, de közérthető nyelv, hanem az ötletes témaválasztás is, *Róma története*, ahogyan még nem tárgyalták – kicsit hangzatosan így is jellemezhető az új könyv. Az értékelésekben szokás kiemelni, hogy Beard egyszerre képes szólni a téma szakértőihez és azokhoz, akik még nem nagyon olvastak a római történelemtől. Az utóbbiak kedvéért, de az előbbieket sem feltétlenül ingerelve használ olykor a mai ismeretekre építő, profánnak is nevezhető analógiákat, amelyek plasztikusabbá teszik a régmúlt világát. Például a császárok és családtagjaik ábrázolásáról szóló, egyébként különösen érdekes részben, amikor említi, hogy a márványszobrok mellett olcsó agyagmécseket, katonai vértzeteket, napórákat, tükröket díszítettek a képükkel, azt írja: „ez már nem a hivatalos »arculatme-

nedzsment« világa volt, hanem az uralkodó és családja képmásával díszített hűtőmágnesek, bögrék és bevásárlószatyrok ókori megfelelője, ami a mindennapi élet részévé tette az uralkodókat”. Britannia Róma Afganisztánja lett a meghódítási kísérletek során – mondja. A római császárokról szóló legendák egy része olyan – írja –, mint az Imelda Marcos (a Fülöp-szigetek húsz évig hatalmon lévő, 1986-ban elzavart korrupt diktátor elnökének felesége) háromezer pár cipőjéről szóló történet, ami valószínű pontosabban jeleníti meg a privilégiumokról alkotott képet, mint a tényeket.

Érdekes és tanulságos Beard történeteszi ars poeticája szempontjából a könyv végén olvasható *Leltár* című zárószakasz: „A történeteszi dilemma szélsőséges esetét testesítik meg: hogyan értsük meg a római császárt a saját korának értékrendje szerint úgy, hogy közben ne veszítsük el erkölcsi iránytűnket, és szakmai kötelességünkéből fakadóan harag és elfogultság nélkül értékeljük és írjuk le minél pontosabban a múltat.” Önmagában nem elég például felfedni a császár által uralt gladiátorjátékok logikáját, közben be kell mutatni, hogy milyen erőszakosak és kegyetlenek voltak ezek a rendezvények, mint ahogyan nem elég pusztán az utóbbit bemutatni, ha közben nem próbáljuk megérteni a játékok logikáját. „Én magam – írja Beard – megpróbáltam egyensúlyozni és tartózkodni attól, hogy egyrészt feltétel nélkül felmentést adjak a római császároknak pusztán azért, mert olyan régen éltek (így nem lehet őket a mi mércénkkel mérni), másrészt, hogy bűnösnek tartsam őket csupán azért,

mert egyszerűen mások, mint mi.” Sok mindent gyilkossággal oldottak meg, amit nehéz megítélni, még nehezebb megmagyarázni, miközben persze jó volna tudni, hogy az ő szempontjukból miként nézhetett ki mindez.

Beard aktív és karakteres véleményével sokakat ingerlő politikai szereplő is, magát szocialista beállítottságúnak, elkötelezett feministának és antirasszistának mondja. Mind-ebből persze a római császárokról szóló könyvben szinte semmi nem látszik, legfeljebb az válik világossá, hogy a modern autokráciáknak, amelyekről az ókori változat fényében éppen csak említés esik, nem barátja, és érzékenyen tárgyalja a nők szerepét a császári Rómában.

Beard könyvének az is erénye, hogy jól példázza, hogyan lehet társadalomismeretet tanítani, nem elkülönült tantárgyként, hanem a történelembe ágyazva. A *Leltár* című összegzésben olvashatjuk például: a római császárok marandandó nyomokat hagytak a Nyugat történetében és kultúrájában. A szobrok a hatalom reprezentációjának mintáját adták, a császárok példázzák, hogyan uralkodjunk, és figyelmeztetnek, hogyan ne. A császárokat könnyű csodálni, mint a hosszú politikai hatalom modelljeit, vagy megvethetők a zsarnokságért, kegyetlenségért, fényűzésért, féktelenségért.

Egy helyütt azt írja: „Rendkívül kínos történelmi tény, hogy az autokrácia – zsarnokság, diktatúra, vagy akárhogyan is nevezzük – minden szinten azoktól az emberektől függ, akik elfogadják, alkalmazkodnak hozzá, vagy akár kényelmes rendszernek tartják. [...] Nem a

fegyverek és a titkosrendőrök tartják fenn az autokráciát, hanem a kollaboránsok és az együttműködők [...]” (Ehhez óvatosan teszem hozzá: a kollaboráció és az alkalmazkodás inkább következménye az autokratikus berendezkedésnek, mintsem oka, szerepe a rendszer fenntartásában és nem megteremtésében van.)

Látszólag ellentmond az iménti idézetnek, a mű kivételes jelenre utalásának, amivel a könyvét zárja: „Gyakran hangsúlyozom – írja –, hogy az ókori Rómának nagyon kevés közvetlen tanulsága van a számunkra, akármilyen alaposan tanulmányozzuk a történelmét, nem fogunk közvetlen megoldásokat találni a magunk problémáira. [...] De az, hogy tanulmányozzuk a világukat, segít abban, hogy más szemszögből lássuk a sajátunkat.” Miközben ezt a művét írta, folytatja, sokat gondolkodott azon, hogy az autokrácia alapvetően hamisság, színlelés, torzító tükör. „Ez a felismerés segített abban – mondja a könyv utolsó mondatában –, hogy jobban megértsem az ókori Róma politikai kultúráját – és felnyitotta a szememet a jelenkori politikai világára is.”

A könyvet több mint száz szövegközi fekete-fehér és húsz-egynéhány színes kép, a korszakot áttekintő úgynevezett idővonal, *Látnivalók* cím alatt néhány jelentős régészeti lelőhely és múzeumi gyűjtemény rövid leírása, valamint tárgy- és névmutató teszi teljessé.

Mary Beard: Róma császára. Budapest, 2024, Kossuth Kiadó. Fordította: **Rindó Klára** és **Szabados Tamás**. 464 oldal, 9990 forint.